תולדות ג

א. אויפן פסוק[1] „ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות" זאָגט רש"י דריי פירושים וואָס ס'איז געווען די סיבה וואָס האָט געבראַכט צו „ותכהין": בעשנן של אלו (שהיו מעשנות ומקטירות לע"ז[2]). ד"א כשנעקד ע"ג המזבח והי' אביו רוצה לשחטו באותה שעה נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו לפיכך כהו עיניו. ד"א כדי שיטול יעקב את הברכות.

איז אין דעם ניט פאַרשטאַנדיק:

א) אין פשטות קומט אויס, אז דער פסוק גופא גיט דעם טעם — אין די וועלטער וואָס זאָגט פריער: „ויהי כי זקן יצחק" און אַלס תוצאה דערפון — „ותכהין עיניו מראות"[3] [ע"ד ווי עס שטייט[4] ביי יעקב אבינו: „ועיני ישראל כבדו מזוקן"], און ווי מען זעט במוחש, אַז אויף דער עלטער ווערט אָפגע־שוואַכט דער כח הראי'. וויבאַלד דער פסוק אליין זאָגט די סיבה פון „ותכהין", צוליב וואָס דאַרף רש"י זוכן אַנדערע טעמים[5]?

ב) אומעטום וואו רש"י ברענגט צוויי אַדער מער פירושים, איז עס אַלעמאָל צוליב דעם וואָס יעדער פון זיי האָט אין זיך עפעס אַ שוועריקייט וואָס איז ניטאָ אין דעם צווייטן פירוש. אויך דער סדר הפירושים איז בדיוק: די שוועריקייט פון צווייטן פירוש איז גרעסער ווי פון ערשטן פירוש, און אַזוי דער דריטער פירוש — לגבי דעם צווייטן פירוש.

דאַרף מען פאַרשטיין: וועלכע שוועריקייטן זיינען פאַראַן אין די דריי פירושים פון אונזער פרש"י: און מיט וואָס איז דער צווייטער פירוש מער קשה פון ערשטן און דער דריטער פון די פריערדיקע צוויי?

ג) ווי געראַדט כמה פעמים, אַז דאַרט וואו רש"י שרייבט דריי פירושים, איז (אויסער דער באַוונדערער קשיא אין יעדן איינצלנעם פירוש וואָס ווערט אַראָפגענומען דורך די צוויי אַנדערע פירושים, איז) פאַראַן אויך אַ שוועריקייט אין יעדע צוויי (פון די דריי) פירושים צוזאַמען, צוליב וועלכער ס'איז נויטיק דער דריטער פירוש, וואָס לויט אים איז ניטאָ אַט די קשיא[6] (וואַרום אויב מיוועט זאָגן אַז אויך דורך צוויי פירושים גייען אַראָפּ אַלע קשיות, וואָלט דאָך רש"י ניט דאַרפן אַנקומען צו א דריטן פירוש).

דאַרף מען אין פירוש רש"י שלפנינו געפינען אויך די קשיא משותפת פון

---

1) פרשתנו כז, א.

2) בראי"ם כאן מפרש שכהו עיניו מצד שהי' מיצר לו על עשן הע"ז (וראה גם לקרש ח"ה ע' 139 ואילך). ובתנחומא כאן (ח): אמר הקב"ה הריני מכהה את עיניו כו'. אבל מפשטות לשון רש"י „בעשנן כו'" מוכח, שכיהוי עיניו בא מהעשן עצמו (דטבע העשן להזיק לעינים — משלי יוד, כו), וכבשפ"ח כאן.

3) וכן פירש הרשב"ם, רד"ק ורבינו בחיי כאן.

4) ויחי מח, י.

5) אבל אין להקשות דלפי פרש"י למה נאמר בכתוב „ויהי כי זקן יצחק" (וראה משכיל לדוד כאן)*.

---

*) עיקר הקושיא הוא לפי פי' הראשון „בעשנן של אלו", משא"כ לפי הב' והג' — ראה לקמן בפנים סעיף ו' והערה 26.

— כי י"ל, שזוהי הקדמה (לא ל„ותכהין", כ"א) לכללות הסיפור שרצה יצחק לברך את עשו, שזה שייך רק כאשר „זקן יצחק גו' לא ידעתי יום מותי".

6) אף שלפעמים המעלה היא לא מצד קושיא שישנה, כ"א, לפי שהוא קרוב יותר לפשוטו ש"מ.

יעדע צוויי פירושים צוזאמען, און ווי אזוי זי ווערט פארענטפערט דורכן דריטן פירוש.

ב. דער טעם וואס רש"י וויל ניט לערנען (ווי מ'קען אננעמען בפשטות) אז „ותכהין" איז געשען דערפאר ווייל „זקן יצחק": אין דער פריערדיקער סדרה[7] שטייט „ויברך אלקים את יצחק", טייטשט דארט רש"י: נתיירא (אברהם) לברך את יצחק כו' אמר יבא בעל הברכות ויברך כו' ובא הקב"ה וברכו.

שטעלט זיך די קשיא[8]: ווי קומט עס וואס נאך דעם ווי דער אויבערשטער אליין האט געבענטשט יצחק אבינו, זאל ער שפעטער זיין אינעם מצב פון „ותכהין עיניו", וואס פארשאפט דעם מענטשן צער און יסורים, ביז — ווי רש"י שרייבט וויטער[9] — אז מצד דעם איז ער געווען „כמת"? ס'איז דאך א דבר הפשוט, אז וויבאלד דער אויבער־שטער אליין, דער בעל הברכות, האט געבענטשט יצחק'ן, האט די זקנה אים ניט געדארפט אזוי שאטן (ובפרט אז אין יענע יארן איז 123 יאר[10] ניט געווען אזא טיפער עלטער), אז ער זאל גאנצע 57 יאר זיין „כמת"[11]!

(ובפרט אז מען געפינט עס ניט בא קיינעם ניט•[11] פון די אלע מענשען וואס

כו, ב. מב"ר פס"ד, ג), וסומא הוי מום (אמור כא, יח. כב, כב).

[ואין מזה סתירה לזה שפרש"י עה"פ (ש"ב ה, ו) „העורים והפסחים" — „היו להם שני צלמים (עבודת כוכבים) א' עור וא' פסח שנעשו על שם יצחק ויעקב כו'" — כי י"ל שזהו רק לדעת היבוסים שלא הבחינו דרגת „ותכהין" דיצחק (ופשוט שלא ידעו שהי' „עולה תמימה"). והרי גם יעקב חשבוהו ל„פסח" (שפירושו „דולג" — פרש"י בא יב, יא), אף שהי' רק „צולע" (וישלח לב, לב). ועוד ועיקר שהרי לאח"ז ויבא יעקב שלם בגופו (פרש"י וישלח לג, יח) — שהי' צולע משך זמן קצר ביותר במשך כל ימי חייו. ובפשטות י"ל שאא"פ לעשות צלם של (רק) כיהוי עינים].

ועפ"ז חידוש בהלכה (ע"ד הפשט) — דכיהוי עינים לא הוי מום••••.

10) שנותיו של יצחק אז (פרש"י פרשתנו כז, ב).

11) משא"כ ביעקב יש לומר, אשר: (א) כבידות עיניו באה מצד זה ש„מעט ורעים היו ימי שני חיי גו'" (ויגש מז, ט). (ב) „כבדו" קל יותר מ„ותכהין" (ראה זהר פרשתנו קמב, א. ספורנו כאן). (ג) גם זה — הי' רק בסוף ימיו (וראה באר יצחק לפרש"י כאן).

•11) ואע"פ שפרש"י (בראשית ד, כג) שהי' למך סומא: א) הרי מסיים שם „כך דרש ר' תנחומא" (דקאי על כל הפירוש), ב) אינו מפורש בכתוב, ג) מביא גם פירוש אחר.

עיניו" הי' באי" — משמע שכל ימיו הי' „עולה תמימה".

••••) ואף שבכורות שם דגם „מחסורייתא" (שחסרה מראייתו אבל רואה מקצת — פרש"י) הוי מום — פשיטא שאין הכוונה שלא עמד בראיתו כ"א נחלש במקצת, כ"א אדרבא וכלשון רש"י שהראי' היא (רק) מקצת.

---

7) כה, יא.

8) ראה עד"ז לקמן ע' 217 — בביאור פרש"י בפסוק שלאח"ז („לא ידעתי יום מותי, אריב"ק כו'").

9) ויצא כח, יג. לא, מב.

דרך אגב — גם בפרש"י זה נראה גודל דיוק הלשון שלו: המקור לפרש"י הוא בתנחומא פרשתנו (ז), אלא ששם הלשון „והאיל ונתייסם בעיניו כו'" [וכן בפדר"א פל"ב: מכאן אתה למד שהסומא חשוב כמת], ואילו ברש"י הלשון: „שכהו עיניו .. והרי הוא כמת".

והביאור בזה [נוסף לזה שבקרא מצינו רק הענין ד„כהו עיניו" ולא שנתייסם••]: אא"פ לומר שיצחק הי' סומא, כי הי' „עולה תמימה••••" (פרש"י פרשתנו

•) גם בנדרים (סד, ב) **דסומא** חשוב כמת — אבל שם אין המדובר **ביצחק**.

••) בבכורות מד, א: כל מחמת **כהיותא** כו', וברש"י שם: כהיותא, דאינו רואה (ובשטמ"ק מוסיף (וכ"ה ברבינו גרשום): כלל); אבל הפירוש ד„ותכהין" בפשש"מ הוא (לא שאינו רואה כלל, כ"א) שרק נחלש כח הרא' אפילו במקצת, וע"ד מש"נ: כהה הנגע — שלא **עמד** במראיתו (חזריע יג, ואו ובפרש"י. וראה חו"כ שם).

•••) ובפשטות — וגם מזה שגם אחרי „ותכהין

זיינען דערמאָנט ביז איצטער[12], כאָטש פילע פון זיי זיינען געווען אָ סך עלטער פון 123 יאָר).

דעריבער זאָגט רש"י אַנדערע טעמים אויף „ותכהין". דאָס מיינט, אַז (בכלל ובפרט) מצד דער ברכה וואָס דער אויבערשטער האָט געבענטשט יצחק'ן, ווען ס'וואָלטן זיך ניט אַריינגעמישט קיין זייטיקע ענינים, וואָלט ביי אים דאָן טאָקע געווען (על דרך ווי ביי משה רבינו) „לא כהתה עינו"[12a]. דאָ האָבן זיך אַבער אַריינגעמישט זייטיקע סיבות — און זיי האָבן גורם געווען אַז „ותכהין עיניו".

ג. וויבאַלד אַז לערנענדיק דעם פסוק „ותכהין עיניו מראות" וועלט גלייך קשה — ווי קומט עס, אַז יצחק, וואָס דער אויבערשטער אַליין האָט עם געבענטשט, זאָל ליידן פון כהו עיניו, כנ"ל — לייגט זיך אויפן שכל צו זאָגן, אַז דער ענטפער אויף דער שאלה איז אַנגעדייט אין די פסוקים גופא. און וויבאַלד אַז דעם פסוק פון „ותכהין עיניו מראות" קומט בהמשך צום פריערדיקן פסוק וואָס דערציילט ווי די נשי עשו זיינען געווען „מורת רוח ליצחק ולרבקה" (צוליב דעם וואָס זיי האָבן געדינט ע"ז[13]), איז מסתבר[14], אַז אין דער סמיכות הכתובים איז מרומז די סיבה פון „ותכהין"[15].

און דעריבער שטעלט רש"י דעם פירוש אַז דער „ותכהין" איז געקומען „בעשנן של אלו"[16] גלייך צום אָנפאָנג אַלס פירוש העיקרי, ווייל ער איז מרומז דורך די פסוקים גופא. משא"כ לויט די אַנדערע צוויי פירושים, איז די סיבה פון „ותכהין" ניט מרומז בפשטות הכתובים.

ד. אין דעם ערשטן פירוש זיינען אָבער דאָ צוויי שוועריקייטן:

א) ס'איז מובן, אַז די נשי עשו האָבן ניט געוואוינט צוזאַמען מיט יצחק'ן, נאָר זיי האָבן געהאַט אָ באַזונדער דירה (אַדער דירות) פאַר זיך[17]; ס'איז אויך פאַרשטאַנדיק, אַז דאָס וואָס „היו עובדות ע"ז" און „מעשנות וכו'" האָבן זיי געטאָן אין זייער (רשות) דירה — און וויבאַלד אַזוי, איז ניט גלאַטיק צו זאָגן, אַז „עשנן של אלו" אין זייער דירה, האָט פאַרשאַט יצחק'ן אין זיין הויז.

ב) פאַרוואָס האָט „עשנן" געשאַדט בלויז יצחק'ן, און ניט רבקה'ן[18]?

---

12) אף ש"ל שאין מוזכר זה בכתוב — מפני שאין נפק"מ, משא"כ בנדו"ד (וביעקב).

אבל גם עפ"ז עדיין לא יתורץ זה שמוכח בנוגע לכמה אנשים שלא היו סומים אף בגיל של 123 שנה ויותר.

12a) ברכה לד, ז. וראה ב"ר פס"ה, ה: וצדקת צדיקים זה משה (שנאמר בו לא כהתה עינו — ראה בחיי פרשתנו כאן) יסורו ממנו זה יצחק כו' כהו עיניו.

13) פרש"י כו, לה. ולהעיר שבכמה כת"י רש"י איתא: ד"א מקטירות לע"ז כו'.

14) אבל מזה לחוד אינו מוכרח — כי אפשר שסמיכות שני ענינים אלו הוא לפי שלא היו ביניהם מאורעות אחרים שדברה בהם תורה.

15) ראה גם תנחומא כאן ח. רא"ם ושפ"ח כאן.

16) עפמ"ש בפנים יומתק לשון רש"י „בעשנן של אלו" (ולא של נשי עשו), שכוונתו בזה — אלו שנאמרו למעלה, בכדי להדגיש שפי' זה מרומז בסמיכות הכתובים.

17) ראה טור הארוך ופענח רזא עה"פ ותהיין מורת רוח גו'. וראה פרש"י כז, טו.

18) כי לפירוש זה הכיהוי עינים אינו תלוי בזקנה, כדלקמן הערה 26.

התירוצים שבתנחומא שהובאו במפרשי רש"י (שרבקה היתה רגילה בע"ז כו') הם רק אם נאמר שהכיהוי עינים בא בגלל שהעשן הי' של ע"ז, אבל לא לפרש"י (ראה לעיל הערה 2) שבא מהעשן גופא [אבל בשפ"ח כאן: שעשן קשה לעינים אבל רבקה היתה רגילה בו. וראה ג"כ חזקוני ודבק טוב].

בנוגע לנשי עשו עצמן — אין הכרח מהכתובים שלא כהו עיניהן. או י"ל שבהקטירן ידעו ליזהר מהעשן. [וכן י"ל בנוגע לעשו. ובפשטות יותר — כי הי' „איש שדה" ולא הי' נמצא כ"כ בביתו].

און מחמת די צוויי קשיות אויפן ערשטן פירוש מוז רש"י אַנקומען צו די אַנדערע פירושים[19].

ה. די באַזונדערע שוועריקייט אין יעדערן פון די אַנדערע צוויי פירושים — (א) „כשנעקד ע"ג המזבח כו' וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו". (ב) „כדי שיטול יעקב את הברכות" [אויסער זייער בשותפות'דיקע שוועריקייט — ניט האָבנדיק אויף זיך קיין רמז אין פסוק, כנ"ל]:

אין צווייטן פירוש איז קשה: דער תוכן פון דעם פירוש („נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעותיהם וכו' לפיכך כהו עיניו") איז אַן ענין פון דרש[20], לגמרי ניט עפ"י פשוטו של מקרא — דרכו של רש"י בפירושו עה"ת.

אויפן דריטן פירוש איז אַבער דאָ נאָך אַ גרעסערע תמי': ווי קומט עס אַז דער אויבערשטער זאָל פאַרטונקלען די ראי' פון יצחק'ן (און אויף אַזוי פיל יאָרן), בכדי אַז אַ צווייטער, יעקב, זאָל דורכ־דעם באַקומען די ברכות? ובפרט אַז הרבה דרכים למקום, און זיכער האָט דער אויבערשטער געהאַט אַן אַנדער וועג דורך וועלכן יעקב זאָל קריגן די ברכות.

---

19) עוד מעלה בפירושים אלו על פירוש הא': לפי' הא' קשה מדוע נאמר „ותכהין" אחרי „זקן יצחק" (ראה לקמן ס"ו) — משא"כ לפי' הג' (כדלקמן שם); וגם לפירוש הב' יש לתרץ כדלקמן הערה 26.

20) וצ"ק למה לא כתב רש"י ע"ז „ומדרשו", כדרכו בכ"מ.

•) ובפרט שלפירוש הראשון נמצא שהתיבות „ויהי כי זקן יצחק" מפסיקות סמיכות הכתובים (בין „ותכהין" ל„ותהיין מורת רוח גו'"), כמ"ש במשכיל לדוד כאן.

און ווי‌באַלד אַז דאָס איז אַ סך אַ גרעסערע שוועריקייט (ווי די שווע־ריקייט אויפן צווייטן פירוש) — ווייל פאַרשאַפן יסורים און היפך הטוב פאַר איינעם צוליב דער טובה פון אַ צווייטן זעט אויס ווי היפך היושר, אַ זאַך וואָס איז לחלוטין ניט שייך צו זאָגן ח"ו ביחס צום אויבערשטן — דערפאַר שטעלט רש"י דעם פירוש נאָכן צווייטן פירוש[21].

ו. ווי געזאָגט פריער, האָט יעדער פון די דריי פירושים אַ מעלה כלפי די אַנדערע צוויי פירושים. אין אַנדערע ווערטער: יעדע צוויי פירושים האָבן די זעלבע שוועריקייט, אַדער ניט גלאַטי־קייט, וואָס איז ניטאָ אין דעם דריטן פירוש.

דער יתרון עיקרי וואָס איז דאָ אין ערשטן פירוש לגבי די אַנדערע צוויי באַשטייט אין דעם, ווי געזאָגט פריער, וואָס בלויז ער איז מרומז אין פסוק.

די מעלה פון צווייטן פירוש קעגן ערשטן און דריטן: לויט אַלע פירושים איז „ותכהין" געווען די סיבה וואָס האָט גורם געווען אַז יצחק זאָל די ברכות איבערגעבן צו יעקב'ן. אָבער לויטן ערשטן און דריטן פירוש איז דער „ותכהין" געקומען דורך אַן ענין פון גנות און חסרון (לויטן ערשטן פירוש — מצד דעם עשן פון ע"ז, און לויטן דריטן פירוש — מצד דעם וואָס יצחק האָט געוואָלט בענטשן עשו"ן) — ובמילא קומט אויס אַז אַן ענין פון גנות און חסרון האָט געבראַכט צו .. די ברכות!

---

21) בסגנון אחר: הקושי על פי הב' הוא רק שאין לו מקור בפשש"מ (אבל הפירוש בקרא — ש„ותכהין" בא ע"י דמעות המלאכים — מתקבל על הדעת): משא"כ הקושי על פי הג' הוא שעצם הפירוש (הטעם על „ותכהין") אינו מתקבל כו' [וע"ד משנ"ת בלקו"ש ח"ה (ע' 43 הערה 39) זה שבכ"מ מקדים רש"י פי' האגדה ל„פשוטו"].

משא"כ לויטן צווייטן פירוש איז אדרבה: דער „ותכהין" איז געקומען צוליב יצחק'ס מעלה — צוליב דער עקידה[22].

אויך דער דריטער פירוש האָט אַ מעלה לגבי די ערשטע צוויי:

לויט די ערשטע צוויי פירושים קומט אויס, אז „ותכהין עיניו מראות" איז געשען אַ סך פריער פאַרן זמן פון „זקן יצחק". וואָרום בעת עשו האָט געגומען די נשים חתיות (אַלט זייענדיק „ארבעים שנה"[23]) איז יצחק דאָן אַלט געווען הונדערט יאָר (ווייל וועז עשו איז געבאָרן געווארן איז יצחק אַלט געווען זעכציק יאָר[24]). און לויטן צווייטן פירוש, אז דאָס איז געקומען מצד די דמעות המלאכים, האָט עס פאַסירט נאָך פריער — וועז יצחק איז אַלט געווען 37 יאָר[25].

שטעלט זיך די שאלה: פאַרוואָס שטייט אין פסוק פריער „כי זקן יצחק" און דערנאָך „ותכהין"? לויט די ערשטע צוויי פירושים[26] האָט דאָך געדאַרפט שטיין אין אַ פאַרקערטן סדר, לויטן סדר המאורעות?

לערנט דערציבער רש"י אַ דריטן פירוש „כדי שיטול יעקב את הברכות", וואָס לויט דעם פירוש איז גלאַטיק דער סדר הכתוב: „ויהי כי זקן יצחק" און צוליב דעם האָט ער געוואָלט געבן די ברכות צו עשו'ן, איז דערפאַר — „ותכהין גו'", כדי אז יעקב זאָל נעמען די ברכות.

ז. פון די הוראות פון דעם דריטן פירוש אין רש"י: וי וויט מען דאַרף זיין נזהר אין ריידן לשון הרע:

לכאורה: בכדי אז יעקב זאָל נעמען די ברכות האָט דאָך דער אויבערשטער געהאָט אַ פשוט'ע עצה — צו מגלה זיין יצחק'ן[27] אז עשו איז אַ רשע[28], ובמילא וועט ער געבן די ברכות צו יעקב'ן!

ובפרט, אז וועגן עשו'ס פרויען האָט שוין יצחק געוואוסט אז זיי דינען ע"ז[29] (יצחק האָט אַבער געמיינט אז עשו איז ניט שולדיק אין דעם: ער קען אויף זיי ניט משפיע זיין), און אויך וועגן עשו'ן אליין האָט ער געוואוסט אז „עפעס" איז מיט אים ניט אינגאַנצן גלאַטיק — „אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו"[30] —

היינט בשעת אז יצחק האָט סיי ווי שוין געהאָט עפעס אַ חשד אויף עשו'ן, האָט דאָך אים דער אויבערשטער שוין געקענט מגלה זיין די גאַנצע זאַך, אז עשו איז אַ רשע און מ'וואָלט ניט

---

22) עוד יתרון בפירוש זה על פירוש האי והג': לפי' זה (שכהו עיניו בעת מעשה העקידה, כדלקמן בפנים) מתורץ בפשטות למה לא הרגיש יצחק הא ד'זה (עשו) פירש לע"א" (פרש"י פרשתנו כה, כז), משא"כ לפי' הא' והג' שכהו עיניו לאח"ז.

23) פרשתנו כו, לד.

24) שם כה, כו.

25) פרש"י פרשתנו כה, כ.

26) עיקר הקושיא הוא לפירוש הראשון. כי בנוגע לפי' הב' י"ל בדוחק שהדמעות שנשרו מעיני המלאכים „היו רשומות בתוך עיניו" (ב"ר פס"ה, י), ובמילא פעולת הדמעות היתה פעולה נמשכת, ולא כהו עיניו רק לאחרי שהזקין [וכמ"ש בפענח רזא כאן. וראה מהרש"ל (והובא בש"ח) כאן. פדר"א פל"ב]. משא"כ לפי' הא' „בעשנן של אלו" פשוט שכבר כהו עיניו כמה זמן לפני זה, ולא רק עתה (כאשר „זקן יצחק" — קכג שנה) ע"י ריבוי העשן ד'...כג שנה!

27) ראה פרש"י וישב לז, לג: ולמה לא גלה לו הקב"ה כו'.

28) ובפרט אשר בלאה"כ ראה יצחק שדברים בגו, שהרי אברהם אביו לא ברכו (ראה פרש"י ח"ש כה, יא).

29) פרש"י פרשתנו כו, לה.

30) שם כז, כא (מב"ר פס"ה, יט. תנחומא באבער פרשתנו יוד). אבל ראה רמב"ן ומפרשי רש"י שם.

געדאַרפט אַנקומען צו „ותכהין" פון יצחק'ן.

זעט מען דערפון אויף ווי ווייט מען דאַרף זיין[31] אַפגעהיט פון ריידן לשון הרע: יצחק איז געווען 57 יאָר „כלוא בבית" און „כמת" אַבי מ'זאָל ניט ריידן אויף אַ אידן (אפילו אויף אַ ישראל מומר[32]) לשון הרע!

און אויב בשייכות צו עשו'ן איז עס אַזוי, איז בנוגע צו אידן נאָך מתן תורה — נאָכדעם ווי דער אויבערשטער האָט געזאָגט צו יעדער איד[33] „אנכי הוי' אלקיך", אַז ביי יעדער איד איז „אנכי הוי'" געווארן „אלקיך", זיין כח וחיות[34] — על אחת כמה וכמה.

(משיחות ש"פ תולדות
וש"פ וישלח תשכ"ח)

---

31) עד"ז (סנה' יא, א. ועוד): חטא ישראל כר' וכי דילטור אני.

32) ראה קידושין יח, רע"א.

33) בלשון יחיד (ראה רמב"ן יתרו כ, ב. פס"ר פכ"א, ו).

34) לקו"ת ר"פ ראה. ובכ"מ.